स्तुतीनां वा धारक आदित्यः" भा० "शतक्रतुरत्सरत् गन्धर्वमस्तृतम्" ऋ० ८,१,११ । "गन्धर्वः गवां रश्मीनां धर्त्तारं सूर्य्यम्" भा० "दिव्यो गन्धर्वः केतपूः" यजु०११, ७,"गां वाचं स्तुतिरूपाम् धारयतीति गन्धर्वः सविता" वेददी० । गायने । "विश्वावसुरसि तन्त्रीभ्यां त्वा दिव्यो गन्धर्वः" ऋ० १०,१३९,५ दिव्य इति विशेषणात् गायन मात्रपरत्वम् । अत एव शब्दार्थचि० "अस्मिन् कल्पे मनुष्यः सन् पुण्यपाकविशेषतः । गन्धर्वत्वं समापन्नो मर्त्यो गन्धर्व उच्यते । पूर्वकल्पकृतात् पुण्यात् कल्पादावस्य चेद्भवेत् । गन्धर्वत्वं, तादृशोऽसौ दिव्यगन्धर्व उच्यते" इति गायनरूपगन्धर्वाभिप्रायेण द्वैविध्यमुक्तम् देवयोनि गन्धर्वाश्च वह्निपुराणे एकादशविधा उक्ता यथा "अभ्राजोऽङ्गारिवभ्रारी सूर्य्यवर्चास्तथा क्रतुः । हस्तः सुहस्तः स्वाम्येव मूर्द्धवांश्च महामनाः । विश्वावसुः कशानुश्च गन्धर्वैकादशोगणः" ।

जटाधरेण तन्नामान्यन्यथोक्तानि यथा "हाहा हूहू-चित्ररथो हंसो विश्वावसुस्तथा । गोमायुस्तुम्बुरु-र्नन्दिरेवमाद्याश्च ते स्मृताः" । देवगन्धर्वाश्च द्विविधाः केचित् मौनेयाः केचित् प्राधेयाश्च तत्र मौनेयाः कश्य-पपत्न्यां दक्षसुतायां मुनिनामिकायां जाताः षोडश,प्राधे-याश्च प्राधायां तत्पत्न्यां जाता दश इत्येवं भा०आ०६५अ० उक्ता यथा "भीमसेनोग्रसेनौ च सुपर्णो वरुणस्तथा । गोपतिर्धृतराष्ट्रश्च सूर्य्यवर्च्चाश्च सप्तमः । सत्यवागर्कपर्णश्च प्रयुतश्चाभिविश्रुतः । भीमचित्ररथश्चैव विख्यातः सर्व-विद्दशी । तथा शालिशिरा राजन् पर्जन्यश्च चतुर्दशः । कलिः पञ्चादशस्तेषां नारदश्चैव षोड़शः । इत्येते देव-गन्धर्वा मौनेयाः परिकीर्त्तिताः । अथ प्रभूतान्यन्यानि कीर्त्तयिष्यामि भारत ! । अनवद्यां मनुं वंशामसुरां मार्गणप्रियाम् । अनूपां सुभगां भासीमिति प्राधा व्य-जायत । सिद्धः पूर्णश्च वर्हीं च पूर्णायुश्च महायशाः । ब्रह्मचारी रतिगुणः सुपर्णश्चैव सत्तमः । विश्वावसुश्च भा-नुश्च सुचन्द्रो दशमस्तथा । इत्येते देवगन्धर्वाः प्राधेयाः परिकीर्त्तिताः" स्वारोचिषमन्वन्तरे तु गन्धर्वा अरि-ष्टायाः पुत्राः यथा हरिवं०३अ० । "अरिष्टा तु महा-सत्वान् गन्धर्वानमितौजसः" इत्युक्त्वा "एष मन्वन्तरे तात ! सर्गः स्वारोचिषे स्मृतः" । जातिपरत्वे स्त्रियां ङीप् । "नैव देवी न गन्धर्वी न यक्षी न च किन्नरी" रामा०आर०८३अ० । पत्न्यामपि ङीप् "गन्धर्वी गुह्यका यक्षा विबुधानुचराश्च ये । तथैवाप्सरसः सर्वा राक्षसेषू-त्तमा गतिः" । "दैत्यदानवयक्षाणां गन्धर्वोरगरक्षसाम्" मनुः । ८द्वीपभेदे पु० "भारतस्यास्य वर्षस्य नव भेदान्नि-बोधत । इन्द्रद्वीपकशेरुमांस्ताम्रवर्णो गभस्तिमान् । नागद्वीपस्तथा सौम्यः गन्धर्वस्त्वथ वारुणः । अयन्तु नव-मस्तेषां द्वीपः सागरसंवृतः" । गन्धर्वो देवताऽस्य अण् । गान्धर्व अस्त्रभेदे "संमोहनं नाम सखे ! ममास्त्रं प्रयोगसंहारविभक्तमन्त्रम् । गान्धर्वमादत्स्व यतः प्रयो-क्तुर्न चारिहिंसा विजयश्च हस्ते" रघुः । विवाहभेदे च "गान्धर्वः समयान्मिथः" मनुः ।

गन्धर्वनगर न० अनिष्टसूचके आकाशोत्थिते दृ० सं० उक्ते १खपुरे खपुरशब्दे विवृतिः तस्य कालभेदे विपाकः बृ०स०९७अ० उक्तो यथा ।"गन्धर्वपुरं मामात् रसवैक्लव्यं हिरण्यविक्रतिश्च"।६त० , २गन्धर्वाणां नगरे च ।"सरो-मानसमासाद्य हाटकानभितः प्रभुः । गन्धर्वरक्षितं देशमजयत् पाण्डवस्ततः । तत्र तित्तिरिकुलभावान् मण्डूकाख्यान् । हयोत्तमान् लेभे स करमत्यन्तं गन्धर्वनगरात्तदा" भा० स० १७ अ० । अर्जुनोत्तरदि-ग्विजयोक्तौ । गन्धर्वपुरादयोऽप्यत्र ।

गन्धर्ववधू स्त्री गन्धर्वस्य वधूरिव प्रियत्वात् ।१गव्यां २चीडा-नामगन्धद्रव्ये च राजनि० ।

गन्धर्वलोक पु० ६त० । गुह्यकलोकोपरिस्थे विद्याधरलोकस्या-धोनिविष्टे स्थाने । तत्स्थानकथा तत्प्राप्तिपुण्यानि च गुह्यकलोकोक्त्यनन्तरं काशीखण्डदर्शितानि यथा ।

"गान्धर्वस्त्वेष लोकोऽसौ गन्धर्वाश्च शुभप्रदाः । देवानां गायनाह्येते चारणाः स्तुतिपाठकाः । गीतज्ञा अभिगीतेन तोषयन्ति नराधिपान् । स्तुवन्ति च धनाद्यांश्च धनलोभेन मोहिताः । राज्ञां प्रसादल-ब्धानि सुवासांसि धनान्यपि । द्रव्याण्यपि सुगन्धीनि कर्पूरादीन्यनेकशः । ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छन्ति गीतिं गायन्त्यहर्निशम् । स्तुतावेव मनस्तेषां नाट्यशास्त्रे कृत-श्रमाः । तेन पुण्येन गन्धर्वलोकस्तेषां विशिष्यते । ब्राह्मणास्तोषिता यद्वै गीतिविद्यार्जितैर्धनैः । गीत विद्याप्रभावेन देवर्षिर्नारदो महान् । मान्यो वैष्णव लोके वै श्रीशम्भोश्चातिवल्लभः । तुम्बुरुनारदयोर्भौ देवानामपि दुर्लभौ । नादरूपी शिवः साक्षान्नादविद्या-विदां हितः । यदि गीतं क्वचिद्गीतं श्रीमद्धरिहरा-त्मकम् । मोचन्तु तत्फलं प्राज्ञः सान्निध्यमथ वा तयोः ।